

ANMELDELSE

NUANCERET HISTORIE OM DANSKE FRIVILLIGE I DEN SPANSKE BORGERKRIG

Morten Møller, *De glemtes hær – Danske frivillige i Den Spanske Borgerkrig*, 416 sider, 2017, Gyldendal, ISBN 9788702213089.

Af Torkil Sørensen

Den spanske borgerkrig var en generalprøve på Anden Verdenskrigs kamp mod Hitlers nazisme og fascismen i Italien samt fra sommeren 1936 også i stadig større dele af Spanien. Stalins Sovjetunion støttede den republikanske regering i Madrid, der nu blev angrebet af Franco med åben støtte fra Tyskland og Italien. Borgerkrigen varede frem til foråret 1939, og konflikten kostede op mod 600.000 menneskers livet. Fra eftersommeren 1936 begyndte Kommunistisk Internationale eller Komintern at organisere udsendelse af frivillige, og omkring 500 danskere rejste sydpå. Cirka hver fjerde eller 125 døde i Spanien (Et andet sted i bogen anslås dødstal til mellem 125 og 150 danskere). I øvrigt rejste også tyske flygtninge fra bl.a. Danmark til Spanien, og også blandt dem var der store tab. Samlet ankom 35-40.000 frivillige til den republikanske side. Morten Møller beretter, at op mod 7.000 var af jødisk afstamning; her var en mulighed for indirekte af bekæmpe Hitlers nazisme.

Det var unge mænd, der rejste af sted fra Danmark. Flertallet var kommunister eller sympatisører med DKP, men der var også socialdemokrater, partiløse eller tilhængere af små venstregrupper. Cirka 300 af de danske frivillige blev brugt som soldater ved fronten, hvor mange altså faldt. Blandt de overlevende mis-

tede mange modet efter at have været vidner til borgerkrigens brutalitet:

“Også blandt mange skandinaviske soldater er moralen lav. En intern rapport fra brigadens apparat understreger, at de voldsomme tab efter kampene ved Jarama, ikke mindst blandt de “ politisk og militært bedste kammerater”, har medført en kollektiv depression blandt de skandinaviske frivillige, som er vanskelig at overvinde.”

Mange beretninger i bogen fortæller om deserteringer – også af de “politisk og militært bedste kammerater”. Kilderne er usikre, men i én opgørelse fra de internationale brigader er 43 ud af 228 nævnte danske frivillige desertører. Det svarer til hver femte. Måske var det kun hver sjette, men det var i hvert fald langt mere udbredt end forventet. Og så var der yderligere et ukendt antal, der gik fra at være entusiastiske frivillige til at være uvillige soldater.

Blandt Morten Møllers kilder har været kopier af Kominterns arkiv over danske aktører, her specifikt om mange af de danske frivillige i Spanien, der nu findes tilgængelig som kopi i Arbejderbevægelsens Arkiv og Bibliotek. Morten Møller betegner materialet som fragmentarisk på grund af den kaotiske situation ved

afslutningen af den spanske borgerkrig. Langt fra alt materiale fra de International Brigaders arkiver nåede over Frankrig til Moskva, hvor danske forskere for få år siden fik tilladelse til at få bragt kopier af de danske sager til København. Men materialet rummer alligevel nye oplysninger om nogle af de frivillige. I efteråret gennemgik jeg selv Komintern arkivet over danske frivillige, og kan istemme at det er fragmentarisk. For mange findes kun gemt spørgeskemaer, mens der om andre er mere stof. Heldigvis har Morten Møller også haft adgang til andre kilder som 69 pakker på det Kongelige Bibliotek i overvejende grad samlet af den tidligere Spaniens frivillige Leo Kari. Forfatteren har også brugt kopier af andre dele af de Internationale Brigaders arkiv, som han til dels studerede under ophold på New York University. Og endelig har han brugt Udenrigsministeriets arkiv i Rigsarkivet.

Som nævnt har jeg kun været igennem den første gruppe kilder i Komintern arkivet, men jeg kan også istemme bogens konklusion om, at det romantiske skær, som den Spanske Borgerkrig har haft gennem f.eks. nogle film om perioden, ikke holder ved læsning af samtidens kilder. Der var et stort antal deserteringer også blandt danske frivillige. Bogen kan ikke anbefales til folk, der ønsker at bibeholde et romantisk syn på borgerkrigen, men kan varmt anbefales til læsere, der gerne vil blive klogere på, hvad der virkelig skete.

Morten Møller har tidligere udgivet biografier med fokus på enkeltpersoner fra kommunismens første tiår – om modstandslederne Mogens Fog og siden Børge Houmann samt om et dansk-norsk ægtepar i Moskva midt i 1930'erne under Stalins terror, Ellen (Schou) og Adam (Egede-Nissen). Den nye bog er en kollektiv biografi om cirka 500 danske frivillige i den spanske borgerkrig mellem sommeren 1936 og foråret 1939. Det er indlysende, at der ikke kan komme samme fokus på hver enkelt person, men denne anmelder kunne dog godt have ønsket, at nogle udvalgte personer var blevet fulgt lidt nøjere. Hvorfor tog de afsted – og

hvad skete med de overlevende efter de kom hjem? Denne mangel afvejes dog af mange erindringsglimt fra samtiden – kortere eller længere beretninger nedskrevet, mens borgerkrigen rasede ganske tæt ved den skrivende.

Mere kollektivt får vi nogle svar på, hvad der skete efter hjemkomsten. Som det nok er kendt for læsere af bøger om modstandsbevægelsen, så indgik nogle af veteranerne fra Spanien i de første modstandsgrupper især af kommunistisk islæt. Samtidig holdt den tyske besættelsesmagt i Danmark øje med personer, "der har deltaget i Spanienskampene på kommunisternes side". Mange blev anholdt. Nogle blev taget i første arrestationsbølge af medlemmer af DKP 22.juni 1941 efter Tysklands angreb på Sovjetunionen, men de hjemvendte Spaniens frivillige var en særlig målgruppe ved ny arrestationsbølge i november 1942. Den måned blev cirka 125 anholdt. 30 blev frigivet i april 1943, da det blev vurderet, at de hverken havde forbindelse til DKP eller modstandsbevægelsen. Yderligere 30 havde held til at flygte 29.august 1943, da den tyske besættelsesmagt overtog kontrollen over Horsørød lejren i Nordsjælland. De tilbageværende cirka 65 frivillige fra Spanien blev sammen med andre internerede fra DKP sendt til koncentrationslejren Stutthof. I alt blev 143 mænd og 7 kvinder deporteret til lejren ikke så langt fra Danzig (i dag Gdansk). 21 døde i lejren eller på march derfra i foråret 1945. Bogen sætter navn på en af dem, Aninus Madsen fra Esbjerg, der var blevet såret under kampe ved Ebro floden. Han vendte tilbage til familien, der ved hans anholdelse bestod af hustru og fem små børn under konfirmationsalderen. Han døde af tyfus i marts 1945 et par måneder før afslutningen af Anden Verdenskrig.

Selv om mange havde kæmpet i Spanien for at inddæmme Hitlers tyske nazisme, så giver bogen eksempler på, at tidligere frivillige tog arbejde i Tyskland under besættelsen eller decideret meldte sig på tysk side enten som hjælpere for Besættelsesmagten eller som frivillige på Østfronten. Morten Møller har set på 89

personsager fra Udenrigsministeriet. Af dem arbejdede 16 i kortere eller længere tid i Tyskland efter besættelsen, mens mindst fire af de tidligere frivillige meldte sig til Frikorps Danmark. To mistede livet i 1942, en tredje døde formentlig i 1944 enten i kamp eller i sovjetisk fangenskab mens én overlevede og vendte tilbage til Danmark. Som allerede beskrevet i andre bøger, blev den betroede radiooperatør for Komintern og DKP samt tidligere Spaniens frivillige Karl Winther stikker for Gestapo, og hans forræderi var medvirkende til anholdelsen af partiformand Aksel Larsen og en række andre fra november 1942. Det ideologiske fundament var tydeligvis ikke så stærkt for alle de udsendte, som allerede de mange sager om deserteringer i Spanien antyder. Krise og arbejdsløshed i Danmark eller måske eventyrlyst har tilsyneladende været vigtigere drivkræfter for mange, der valgte at rejse, end entydig stilling-

tagen i den tids ideologiske konflikter. Der i øvrigt blev grumsede ved at borgerkrigen tidsmæssigt faldt sammen med Stalins terror i Sovjetunionen – der også gav genklang med angreb på de få reelle eller de flere påståede trotskister i Spanien.

I sommeren 1938 blev det tydeligt, at Francos tropper uigenkaldeligt havde vundet overtaget i borgerkrigen. I en tale 21. september 1938 annoncerede premierminister Negrín opløsning af de internationale brigader, og nogle af kilderne er netop hjemsendelses skemaer fra de kommende måneder. Mange af de danske frivillige fik en hård evaluering, men der var dog også danskere, der blev fremhævet som gode antifascister eller gode partikammerater. Alle vendte de hjem til ny usikkerhed. Fra en hård generalprøve blev der snart premiere på den rigtige Verdenskrig med 100 gange så mange dræbte.

KÄTE OG HERMANN DUNCKERS BREVE

Käte und Hermann Duncker. *Ein Tagebuch in Briefen* (1894-1953). Red. Heinz Deutschland i samarbejde med Ruth Deutschland (Geschichte des Kommunismus und Linkssozialismus. Rote Reihe bd. XX), 605 s., Karl Dietz Verlag, Berlin 2016, ISBN 978-3-320-02314-0.

Af Gerd Callesen

Med arbejderbevægelsens voksende indflydelse i de fleste europæiske lande i sidste tredjedel af 1800-tallet forekom det også nødvendigt at uddanne medlemmerne, så de kunne bekæmpe bevægelsens modstandere og give mange medlemmer mulighed for at få lært det, de aldrig havde fået lært i skolen. Oplysningsarbejde blev et vigtigt led i arbejderbevægelsens organisationsdannelse. Dette arbejde antog forskellige former i de europæiske lande: i de skandinaviske og i de tysksprogede lande blev det udbygget stærkt fra sidst i 1890'erne. I Storbritannien, USA og de sydeuropæiske lande antog det andre former, men spillede ligeledes en stor rolle. I den her foreliggende bog publiceres korrespondancen mellem to fremtrædende tyske aktivister på området: Käte og Hermann Duncker. Selve bogen indeholder 213 breve og postkort ud af de ca. 3.600 bevarede breve i ægteparrets arkiv; vedlagt i bogen findes på et medfølgende USB Card i alt små 3.000 breve især mellem de to ægtefæller (2152) og 630 andre breve, dels til deres børn og dels til og fra specielt relevante meningsfæller. Endvidere findes yderligere dokumenter og bibliografier over Käte og Hermann Dunckers litterære produktion.

Heinz Deutschland har desuden skrevet 21 ekskurer med forbindende tekster og i specielle

sammenhænge, her kan bl.a. nævnes perioden november-december 1918, hvor ægtefællerne var stærkt involveret i den tyske revolution og derfor havde for travlt til at skrive til hinanden. I andre ekskurer dokumenteres forskellige af brevpartnerne, undersøges fængselsophold, indespærringen i en koncentrationslejr osv. Fremtrædende, men ikke velkendte venner, beskrives i nogle af ekskurerne. På USB stikken findes desuden registre, der gør det muligt at finde rundt i det overvældende materiale. Ligeledes findes to biografiske notitser skrevet på baggrund af udkast fra ægteparret.

Begge havde en småborgerlig baggrund, begges fædre var døde, mens børnene endnu gik i skole. Alligevel fik K.D. mulighed for at besøge et lærerseminarium, hvorfra hun var færdiguddannet i 1890, mens det lykkedes for H.D. at få en konservatorieuddannelse i Leipzig. I byen fandtes en meget stærk arbejderbevægelse med udpræget kulturel interesse. Arbejderoplysningsforbundet var med sine foredrag og bl.a. et velanskrevet arbejderkor en god mulighed for H.D. til at komme i kontakt med bevægelsen. Samtidig tildeltes han et stipendium og kunne fortsætte sin uddannelse på universitetet med fagene økonomi, historie og filosofi; han afsluttede disse studier i 1903.

K.D. og H.D. blev gift i 1898, efter at hun

var blevet lærer i Leipzig i 1893 og var begyndt at arbejde for Arbejderoplysningsforeningen. Ægteskabet medførte, at hun blev fyret. I den næste stilling i Hamborg deltog hun i støttearbejdet i den store havnearbejderkonflikt 1896-1897, hvilket ligeledes førte til afskedigelse der. Fra 1898 arbejdede K.D. i bevægelsens oplysningsaktiviteter, mens H.D. overgangsvis arbejdede på "Leipziger Volkszeitung", som hævdes at have været den mest fremtrædende socialistiske avis omkring 1900. K.D. engagerede sig specielt i den socialdemokratiske kvindebevægelse og blev i 1907 redaktionel medarbejder på kvindetidsskriftet "Gleichheit", som Clara Zetkin redigerede med 'fast hånd'. Hun forlod derfor redaktionen og flyttede i 1912 sammen med sin mand og deres tre børn til Berlin. H.D. arbejdede i årene før første verdenskrig som vandrelærer, hvilket indebar, at han oftest ikke var i Berlin. Det er udgangspunktet for den intensive korrespondance, som igen giver indblik i udviklingen inden for den socialdemokratiske bevægelse set fra venstrefløjens synspunkt. Det er tydeligvis en privat korrespondance, dele af kritikken retter sig mod ledende partifæller – selv August Bebel bliver kritiseret og, så vidt det kan konstateres, med rette. Også andre af bevægelsens fremmeste mænd og kvinder blev her udsat for en barsk kritik. En undtagelse var Wilhelm Liebknecht, som ganske vist døde i 1900, dvs. før ægteparret helt havde integreret sig i bevægelsen. H.D. skrev nogle meget indfølelsefulde breve, hvori han forsøger at beskrive Wilhelm Liebknechts rolle som bevægelsens talsmand. Det er ikke en heroiserende begejstring, han giver udtryk for, men nok en beundring, som f.eks. ikke deltes af andre i partiet. Den kritik, som Karl Kautsky og Bernstein fremsatte, afspejlede deres manglende forståelse – ligeledes gav Bebel, Victor Adler og specielt Friedrich Engels omkring 1890 udtryk for utilfredshed med 'folketribunen' Liebknechts agitation, der åbenbart kunne styrke sammenholdet indenfor bevægelsen. Men kritikken fra ægteparrets side var ikke ensidig, de reviderede i flere tilfælde deres tidligere skarpe kritik; det

ses, at hverken den oprindelige kritik eller den senere revision af den var uberettiget. Ægteparrets engagement på partiets venstrefløj havde til følge, at H.D. blev indkaldt til aktiv militærtjeneste fra 1915. SPD's ledelse dækkede ikke aktive krigsmodstandere på partiets venstrefløj (s. 257, note 2), men H.D. overlevede, og K.D. – som i 1910 havde deltaget i Internationalens kongres i København (s. 184-190) – blev aktiv inden for Spartakusforbundet, og deltog som organisationens repræsentant i den internationale oppositions konferencer i Bern 1915 (Kvinde-Internationalen) og Stockholm 1917.

Spartakusforbundet var ganske vist den største radikale oppositionsgruppe, men havde ikke den nødvendige styrke til at lede kampen for en fornyelse af arbejderbevægelsen. Spartakus og de vigtigste andre oppositionsgrupper dannede det nye Kommunistiske parti (KPD) ved årsskiftet 1918/1919. Desværre er der ingen politiske breve fra månederne omkring revolutionens første fase. K.D. fik på et tidligere tidspunkt mulighed til at besøge venner i Sverige og i 1918-19 de to sønner, der deltog i en af den danske fagbevægelse organiseret børnelejr i Danmark fra juli til september 1917. De to sønner kunne blive i Danmark frem til oktober 1918. De blev sidenhen inviteret til at bo hos en dansk studerende, Christian Hein Johansen, og de opholdt sig i Danmark i længere tid. K.D.'s afhandling om "Socialistisk opdragelse i hjemmet" blev oversat til dansk omkring 1920 – i samarbejde med Hein Johansen; Venskabet mellem Dunckers og Johansen fortsatte til efter 2. verdenskrig – således hjalp Johansen, der i mellemtiden var blevet lærer, H.D., da denne i 1936 var blevet løsladt og flygtede til Danmark. Det er måske ulejligheden værd at undersøge Christian Hein Johansens kontakter til Duncker-familien.

I denne periode fik H.D. også hjælp af Martin Andersen Nexø, som ægteparret havde lært at kende i 1919 (s. 342, 344, 348). I det mindste én af H.D.'s skoleingstekster, som han udarbejdede i 1920'erne, udkom i begyndelsen af 1930'erne på forlaget Monde.

I Tyskland havde situationen i løbet af 1919 beroliget sig så meget, at Duncker-forældrene kunne vende tilbage. I et brev fra 2. nov. til den ældste søn redegør K.D. for, hvad der havde fået hende til at engagere sig i arbejderbevægelsen (s. 322). I de 24 år siden 1894, havde hun været konfronteret med så mange, der ikke havde fået en chance til at udvikle sig i overensstemmelse med deres intellektuelle muligheder, hvilket hun fandt var i modstrid med de enkeltes og samfundets interesser. Det var årsagen til, at hun var blevet socialist. I andre breve diskuterer hun arbejderklassens korrumpation med baggrund bl.a. i danske forhold (s. 344/345) og præciserer, hvad hendes socialismeforståelse går ud på.

Korrespondancen i begyndelsen af 1920'erne reflekterer usikkerheden i den endnu revolutionære situation: modsætninger mellem de forskellige fraktioner i partiet, manglende klarhed hos fremtrædende partimedlemmer, f.eks. Clara Zetkin, men også hos nogle af de yngre akademikere i partiet (s. 369-371) førte til en svækkelse af partiet.

K.D. var i årene 1922-23 medlem af delstatsparlamentet i Thüringen, mens H.D. igen arbejdede som rejsesekretær over det meste af Tyskland. Imens fortsatte diskussionerne i KPD, og ægtefællerne diskuterede forholdene i partiet og bevægelsen som helhed. I juni 1924 deltog de i Kominterns 5. Kongres, og de få breve herfra er interessante, hvilket ligeledes gælder for H. D.'s meddelelser fra et kurophold i tilslutning til kongressen. Den formentlig tætte

korrespondance i årene 1925-1931 er ikke bevaret, hvilket sandsynligvis skyldes, at ægteparret i disse år i lange perioder boede sammen i Berlin, og samtidig at specielt K.D. ikke deltog i partiarbejdet, idet partiledelsen var slået ind på en ultravenstre-linje, som hun vurderede som fejlagtig. Hun havde til hensigt at henvende sig til Stalin – om det skete og havde et positivt resultat, vides ikke. Dog lader det til, at hun vurderede partiets senere udvikling positivt, fordi KPD's linje for en tid blev omlagt. Fra denne tid afløstes korrespondancen mellem ægtefællerne delvis af en brevveksling med sønnen Karl; fra året 1931 er der kun bevaret et ganske interessant brev fra K.D., hvori hun forsøger at gøre rede for sine samfundsmæssige opfattelser. Korrespondancen er langt mere omfangsrig; i det trykte bind findes kun et udvalg på knap 10 % af den samlede overleverede brevveksling, langt den største del ligger på det medfølgende USB Card. Disse breve har ligeledes en betydelig interesse, men kan af pladshensyn ikke diskuteres her.

Udgaven har været undervejs i mange år, og resultatet er fremragende. Det er en privat korrespondance mellem socialister, som diskuterer udviklingen inden for bevægelsen og giver et indblik, som ikke kan erstattes af andre dokumentationer, fordi det er et materiale, som beror på de to forfatters intensive samarbejde i løbet af næsten 60 år. Redaktionens indsats er eminent og gør med sine righoldige kommentarer dokumenterne forståelige.

FORBRYDELSEN DER IKKE VIL DØ

Thomas Urban, *Katyn 1940 – historien om en forbrydelse*, Ellekær, 2017, 289 s., ISBN 978-87-92173-31-7

Af Erik Kulavig

Der er vel ingen forbrydelser som NKVD's henrettelse af tusindvis af polske officerer i 1940, der i samme grad har fået storpolitisk betydning, og som rækker helt frem til og med i dag. Begivenheden har fået navn efter den lille polske by Katyn, men ugeringenen udspillede sig også andre steder i den del af Polen, som Sovjetunionen havde besat i 1939. Besættelsen havde fundet sted efter forudgående aftale med Hitler, hvis SS-banditter og soldater myrdede og plyndrede i den anden halvdel af det arme land. Det var urolige og blodige tider i de lande og områder, der befandt sig mellem Berlin og Moskva, og som den amerikanske historiker Timothy Snyder rammende har kaldt Bloodlands: Den Første Verdenskrig, Den Russiske Borgerkrig, Stalins terror og derpå "Østfrontens" rædsler. Mange hundredtusind sagesløse mennesker mistede livet i årene mellem 1914 og 1945.

Efter den sovjetiske invasion, der i grusomhed og umenneskelige metoder ikke lod tyskerne noget at høre, stod man tilbage med godt tyve tusind polske officerer, som man i første omgang spærrede inde under kummerlige forhold i midlertidige fængsler. NKVD underkastede dem forhør med det formål at finde ud af, og man kunne regne med, at de ville være loyale over for sovjetmagten. I et brev til Stalin, lod lederen af det hemmelige politi, Berija, forstå, at det ikke var tilfældet, og på det grundlag

anbefalede han, at man skaffede dem af vejen. I den kommende tid blev de henrettet med nakkeskud og derefter begravet i massegrave i ved Katyn og andre steder. Berija havde efter alt at dømme ret i sin vurdering af polakkernes sindelag, men det berettiger naturligvis ikke den sovjetiske ledelses beslutninger.

Verden hører første gang om massakren, da den tyske propagandaminister Göbbels i 1943 hører om den og forsøger at udnytte den til tyskernes fordel. Tyskerne er til deres egen store overraskelse ved at tabe krigen på Østfronten og så derfor Katyn som en kærkommen lejlighed til at så splid mellem de allierede. Det var lige ved at lykkes. Den polske eksilregering i London krævede en undersøgelse af sagen, hvilket gjorde Stalin så rasende, at han efterfølgende nægtede at tale med disse "hitlister." Churchill, der ikke havde den ringeste tillid til Stalin, valgte ikke desto mindre at neddæmpe sagen af hensyn til alliancen med Stalin, og det samme var tilfældet med Roosevelt og hans nærmeste rådgivere. Det blev af polakkerne opfattet som det første forræderi fra de allieredes side, men det skulle blive værre endnu. På Jalta-konferencen i 1945 mellem de tre store: Stalin, Roosevelt og Churchill solgte de to sidstnævnte efter polakkernes opfattelse Polen og de andre østeuropæiske lande til Stalin. Det var ikke før den kolde krig for alvor brød ud i slutningen af fyrrerne, at Katyn atter kom på dagsordenen.

Nu var det pludselig i vestmagternes interesse at anerkende den fortælling om Katyn, som polakkerne for længst havde taget til sig. Fra sovjetisk side insisterede man trods håndfaste beviser om det modsatte på, at det var nazisterne, der stod bag ugerningerne i Katyn og ikke NKVD. Og sådan blev det ved indtil Gorbatsjov kom til magten og begyndte at afmontere den kolde krigs våben. Sagen tog fart under Jeltsyn, arkiverne publicerede centrale dokumenter, der entydigt placerede ansvaret hos Berija og Stalin, og der blev nedsat fælles historikerkommissioner og indrettet erindringssteder i Katyn og i andre byer.

Alt dette og meget mere fortælles der levende og spændende om i Thomas Urbans bog, og sagen belyses fra mange sider og på mange niveauer. Forfatteren er klart på polakkernes side i kampen om historien, og de allerfleste af kilderne udgøres af vestlige afhandlinger. Det kan dårligt være anderledes, eftersom de sovjetiske historikere i alt for mange år måtte nøjes med at skrive det officiose verdensbillede af. Jeg

mener dog, at forfatteren går for vidt, når han hævder, at vi med Putin skridt for skridt er vendt tilbage til noget, der ligner det sovjetiske historiesyn. Putin afviser ikke, at det var NKVD, der stod bag henrettelsen af de polske officerer, men han lægger vægt på, at der i Katyn og i andre fællesgrave ligger endnu flere russere end polakker, og at man derfor skal forstå, at det ikke var russerne, der begik en forbrydelse mod polakkerne, men at det var et forbryderisk system, der gik ud over både russere og polakker. Det ligger langt fra den sovjetiske linje, men desværre også fra polakkernes krav om anger og velsagtens fra nationalistisk historiebrug i det hele taget.

Thomas Urban (1954) er filolog og journalist og har i mange år arbejdet med tysk-polske relationer. Bogen er oversat fra tysk af udgiveren Jens Ellekær, og det bærer den undertiden lidt for tydelige spor af. Det skal dog ikke afholde nogen fra at læse en god, velskrevet og vigtig bog.

ANMELDELSE

RUSSISKE KRIGSFANGER I SØNDERJYLLAND

Niels-Peter Wiborg: *Russiske krigsfanger i Sønderjylland under 1. Verdenskrig*, Historisk Arkiv for Haderslev Kommune 2017, ill., 52 sider. ISBN 978-87-90549-48-0.

Af Bernadette Preben-Hansen

Der er lang vej til Sønderjylland – fra Rusland – og der er lang vej til vi har forstået Danmarks indsats for krigsfanger under krigen, men Niels-Peter Wiborg har lagt et hæfte på forskningsvejen. Det omtaler slagene på østfronten og de russiske krigsfanger i hoved- og lokal-lejre i Sønderjylland (endnu i Tyskland). Hald- og Horserødlejren i Danmark nævnes. Hæftet byder på korte lokale beretninger om russerne, herunder de få, der blev i Sønderjylland. Studiet er baseret på et enkelt lokalarkiv, og omfatter derfor kun en mindre del af historien om de russiske krigsfanger. Tyskland sendte omkring 9000 krigsfanger, især fra den russiske hær, til Sønderjylland. De var russiske bondesoldater og blev sendt til Løgumklosterlejren, Bajstruplejren og mindre lejre, hvorfra de blev fordelt til arbejdsopgaver, især i landbruget, samt til lokale anlægsarbejder med diger, afvanding og jordforbedring i moser, søer og åer. Hæftet omtaler konkrete anlægsopgaver. Omtrent 30.000 mand fra Sønderjylland gjorde samtidig krigstjeneste ved fronterne i Frankrig, Belgien, Østprøjsen – i dag Kaliningradregionen – samt Galizien og Volynien i tsar-Rusland – i dag områder i Polen og Ukraine. Der var derfor hårdt brug for arbejdskraft i det sønderjyske landbrug og i industrien. De russiske krigsfanger var en kærkommen arbejdsstyrke.

Russerne var generelt vellidte i områderne, hvor de blev bekendt med lokalbefolkningen. De var vant til det hårde arbejde på de russiske marker i så- og høsttiden. Nu arbejdede de i det slesvigske landbrug, mens lejede kinesere var sat ind i det russiske landbrug. Rusland sultede.

Ca. 6000 russiske krigsfanger blev fordelt i landbruget, og ca. 3000 blev sat ind i offentlige anlægsarbejder og i industrivirksomheder. Løgumkloster- og Bajstruplejrene blev anlagt i december 1914 og husede i februar 1915 henholdsvis 3000 og 4000 russiske krigsfanger. Der var sult og plettyfus i Løgumklosterlejren i sommeren 1915. Der var sult i Bajstruplejren. Grænsen til det neutrale Danmark fristede russiske krigsfanger til at tage springet ind i Danmark. Der var ingen internationale aftaler om flygtede fanger, og Danmark var derfor ikke forpligtet til at sende de russiske fanger retur til Tyskland. Flere russere flygtede til Danmark og kom til Ribe-egnen. Studiet af verdenskrigens betydning for det neutrale Danmark er blevet fordunklet af krigens genopblussen i 1939 og besættelsen.

Jeg vil her tage springet ind i et forskningsområde, som Wiborgs hæfte er et bidrag til. Bent Blüdnikow lagde med *Krigsfanger: et billedrama om krigsfanger i Danmark under 1. Verdenskrig* (Odense 1988) og Inge Adriansen

med *Ivan fra Odessa: krigsfanger i Nordslesvig og Danmark 1914-1920* (Sønderborg 1991) grunden til studiet af dansk krigsfangehjælp i Danmark under krigen. Som Blüdnikow skriver i forordet: "Sjældent har Danmark været så centralt placeret i international politik som under 1. Verdenskrig. Danmark påtog sig under og efter krigen et stort humanitært hjælpearbejde, hvor man var ansvarlig for hundredetusinde af krigsfangers skæbne". Faktisk var Danmark i 1917-1918 ansvarlig for omtrent to millioner østrig-ungarske civil- og krigsfanger i Rusland. Studiet af dansk krigsfangehjælp i Rusland 1917-1920 er derfor et bidrag til forståelse af Danmarks situation under krigen.

Dansk udenrigspolitik var under og efter krigen præget af tre fætre: Erik Scavenius, Harald Scavenius og Otto Scavenius. De tre var udenrigsministre på skift i 1920. Det vanskelige personlige forhold mellem Erik Scavenius og Harald Scavenius blev formentlig en medvirkende årsag til, at et væsentligt kapitel af Danmarkshistorien aldrig er blevet skrevet, nemlig om Danmarks internationale rolle i Rusland som beskyttelsesmagt for Østrig-Ungarn. Blüdnikow har behandlet emnet: Danmarks modtagelse af russiske krigsfanger i Horserød og de tyske og østrigske krigsfanger i Hald, og har fokuseret på perioden frem til april 1917.

Der er et stort, særdeles interessant og endnu ubearbejdet arkivmateriale på Statens Arkiver, der – på dansk – kan belyse, hvordan forholdene var for de russiske krigsfanger i Tyskland og i Østrig-Ungarn. Vi savner det systematiske studie af de danske inspektionsrejser til fangelejre i Tyskland og Østrig-Ungarn i 1915-1918, baseret på de dansksprogede kilder. Danske officerer rejste i selskab med søstre fra det russiske Røde Kors – og senere danske læger – på inspektion i Tyskland for at undersøge levevilkårene for de russiske krigsfanger. Fødevarerkrisen i Tyskland blev forværret af den britiske flådes blokade, der spærrede for levnedsmidler. Hungerblokaden førte til "Roevinteren" 1916-1917. Den tyske befolkning sultede, ligesom især de omtrent to millioner russiske krigsfanger i

Tyskland. Hundredtusinder døde af sult. En oversigt over de danske officerer – og senere læger – der i selskab med tyske, russiske og østrig-ungarske Røde Kors-søstre rejste på inspektioner til krigsfangelejre i Tyskland, Rusland og Østrig-Ungarn i 1915-1918 ses i "Det Danske Røde Kors, dets Organisation og Virksomhed", *Tidsskrift for det Danske Røde Kors* 1918, s. 26-28.

Danmark erklærede sig neutralt, men påbegyndte fra krigsudbruddets første dage i 1914 et ambitiøst projekt, der skulle sikre Danmarks suverænitet. Erik Scavenius var Danmarks udenrigsminister under hele krigen og alle vigtige beslutninger rundede hans skrivebord. Dansk Røde Kors kom på finansloven, og udgifterne på tillægsbevillingsloven var i finansåret 1917-1918 det dobbelte af udgifterne på finansloven. Finansminister Edvard Brandes sagde derfor i Folketinget i 1920: "Jeg har ikke det Indtryk, at Finansudvalget virker sparende. Man falder ikke mellem Røvere, naar man kommer i Finansudvalget, det er snarere femten barmhjertige Samaritaner, der sidder dér og uddeler de Gaver, som de trængende kan behøve. Alle trængende anraaber derfor dette Udvalg" (*Rigsdagstidende, Forhandlinger på Folketinget*, 72, 1919-1920, s. 4672). Brandes beklagede udgiften på over to millioner kr. til krigsfangelejrene, der især var "gaaet til russiske Krigsfanger, som er gaaet over Grænsen" (s. 4676).

Dansk Røde Kors etablerede i efteråret 1914 en krigsfangeafdeling, der oprettede et kartotek over flere millioner krigsfanger, og varetog krigsfangekorrespondance, pakke- og pengeforsendelser samt tog sig af civilfanger. Enkekejserinde Dagmar, der var protektrice for Russisk Røde Kors, havde i 1915 opfordret til, at danske delegerede fra Røde Kors, ledsaget af russiske Røde Kors-søstre, kunne undersøge forholdene i fangelejre i Tyskland. Regeringen i Wien søgte planen udvidet til også at omfatte østrig-ungarske fanger i Rusland. I efteråret 1915 blev fangelejrene i Rusland, Tyskland og Østrig-Ungarn besøgt af danske repræsentanter for Røde Kors, ledsaget af udenlandske søstre.

Danmark overtog i april 1917 de østrig-ungarske interesser i Rusland, der hidtil havde været varetaget af USA.

Den danske regering, skrev Erik Scavenius, støttede krigsfangehjælpen "af humane Grunde, men ogsaa, fordi man maatte anse en saadan Virksomhed for velegnet til i det krigsførende Udland at skabe velvillige Følelser overfor Danmark og det danske Folk, idet vi herved viser, at vi ikke alene har Tanke for at benytte de gunstige Chancer, som Krigen frembyder for de neutrale". "Det er derfor mit Haab", skrev Erik Scavenius, "at man fra privat Side i rigeligt Omfang vil bidrage af den Overflod, som Krigen nu har bragt her til Landet, til at lindre Nøden blandt Krigens Ofre" (*Rigsdagstidende*,

Forhandlinger på Folketinget, 69, 1916-1917, s. 748). Også de russiske krigsfanger i Sønderjylland bidrog til Danmarks overflod under krigen indtil de blev sendt retur til Rusland i 1918-1920.

Danmark havde en særegen international rolle som en humanitær stormagt under krigen. Det kan derfor undre, at emnet er forblevet omtrent uudforsket. Der er nok at tage fat på i Statens Arkiver (f.eks. Statens Krigsfangelejre, Den danske Regerings Komite til Forplejning af syge Krigsfanger og Fangelejrenes Centralkontor), i udenlandske arkiver og i danske lokalarkiver, især i Sønderjylland. Niels-Peter Wiborgs hæfte er en regional begyndelse. Hæftet er fint illustreret.

EN DANSK OSSIE I DDR

Tove Fleischer: *Kærlighed i kommunismens tid. Et dansk liv i DDR*. Forlaget Vandkunsten, 2017, ill., 377 sider, ISBN: 978-87-7695-495-6

Af **Torkil Sørensen**

“DDR endte med at blive et kort kapitel i den tyske efterkrigshistorie, og jeg er en af de få fra verden udenfor, der fik lov til at leve i landet. En af de få, der fik lov at blive Ossie.”

DDR – ofte benævnt Østtyskland – eksisterede i knap 41 år fra 1949 til 1990. Tove Fleischer, der oprindeligt hed Thomsen til efternavn, fik mulighed for at opleve den sidste del af DDR's levetid som beboer i landet. Hun var første gang gennem DDR i juli 1969 som ung i 2.G, hvor hun som 18-årig havde meldt sig til en Mellempfolkelig Samvirke sommerlejr i Tjekkoslaviet. Hun blev optaget af Østeuropa uden politisk at være fan af udviklingen her. Hun begyndte at læse russisk på Aarhus Universitet i 1971, og var de følgende år på en række studieophold ikke i Sovjetunionen men i en række andre østeuropæiske lande. Afgørende for denne historie var et sommerkursus i sommeren 1975 i Zadar og Sarajevo i Jugoslavien, hvor hun blev venner – men vist ikke mere – med en af de østtyske deltagere. I efteråret 1977 kom hun på studieophold i Leipzig, hvor han kom fra. Nu blev det til kærlighed i et kommunistisk land. Da hun tog tilbage til Danmark efter at have fået forlænget opholdet til februar 1978, var hun blevet gravid. Hun kom på nye besøg, og Stasi begyndte at følge

med i udviklingen; mistænkte ham for forbrydelsen kærlighedsforhold med en udlænding. Hun kom i juleferien 1978-79 ned til DDR med nyfødte Klara. Svigerfaderen gjorde klart, at et forhold mellem hans søn og en dansk kvinde ikke havde realistiske fremtidsudsigter. Og på vej tilbage fandt hun i bagagen et lille brev fra kæresten Holm, om at de blev nødt til at afbryde forholdet, for der var ingen fælles fremtid.

Sådan skulle det alligevel ikke slutte. Tove måtte imidlertid indse, at han ikke ville få nogen let fremtid i Danmark, så i november 1979 skrev hun brev til den østtyske ambassade om at få permanent opholdstilladelse i landet, så hun kunne blive gift med sin kæreste Holm Fleischer. Hun kom til samtale på ambassaden med tredjeseekretær Georgi. Han var ellers en travl mand, der f.eks. holdt øje med danske fredsgrupper, og rapporterede hjem til op til flere kontorer i Berlin. Men her var hans vigtigste replik i den cirka 15 minutter lange samtale: “Har De nu virkelig også overvejet det grundigt?”

Hun måtte gennem internering med mange afhøringer to gange i 1981 i Molkenberg 40 km. øst for Berlin før hun endelig det efterår fik lov at bosætte sig i Leipzig. Her blev familien efterhånden udvidet til at omfatte tre børn.

I efteråret 1988 – et år før DDR brød sammen – søgte de om at flytte til Danmark, og i sommeren 1989 havde de fået de nødvendige udrejsepapirer. De var egentlig ikke oppositionelle, men havde dog begge stemt imod de opstillede kandidater ved kommunalvalget i marts 1989. Tove Fleischer havde yderligere som anonym korrespondent for Aarhus Stiftstidende skrevet beretning om den lille kreds af oppositionelle, der netop i Leipzig voksede sig stærke det år. Her i artikel trykt 30.marts 1989:

“En tavs skare unge mennesker bevæger sig fra Nikolajkirken i Leipzig gennem byens centrum, tæt omringet af velvoksne, vindjak-

keklædte mænd, som anstrenger sig for at puffe demonstranterne i forskellige retninger”.

Samme efterår var gruppen af demonstrerende i Leipzig blevet så stor, at de lokale myndigheder opgav at gribe ind, og snart var DDR historie.

Jeg har på nettet set kritiske røster om bogen, nok fordi den handler for meget om hverdagen og for lidt om den storpolitiske udvikling. Jeg kan være enig i, at bogen kunne være komprimeret noget, men finder det selv interessant at se udviklingen netop fra en hverdag i Leipzig 1981-89.

ANMELDELSE

LENIN BIOGRAFI

Bertel Nygaard: *Vladimir Lenin*. Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, 2017. 150 sider.
ISBN: 978-87-574-3726-3

Af Aksel V. Carlsen

Jurist- og Økonomiforbundets Forlag står bag udgivelsen af serien *Statskundskabens klassikere* – og den favner bredt, fra Platon og Aristoteles til Grundtvig, Gramsci og Luhmann etc. I jubilæumsåret for den russiske oktoberrevolution stod den russiske politiker og tænker Vladimir Iljitj Lenin (Uljanov) for tur. Lektor Bertel Nygaard (BN) – kendt for en række bemærkelsesværdige værker om revolutionære ideer og traditioner – fik opgaven at præsentere ham.

Bogen følger seriens overordnede fællesdisposition: en kort biografi, en analyse af klassikerens faglige bidrag til statskundskaben, en påpegning af vedkommendes påvirkning af andre teoretikere samt forfatterskabets aktualitet. I bogens syv kapitler gives en introduktion til Lenins tilgang til fire teoretiske temaer: revolution, parti, stat og imperialismen, hvor der fokuseres på substansen i Lenins politiske tænkning – både før oktoberrevolutionen i 1917 og i de følgende fem år.

BN ser Lenin som “den mest prominente fortolker af marxismen som praktisk politik for det 20. århundrede”. Mange af hans tanker vurderes som “milepæle i denne periodes politiske teori, både for tilhængere af disse teorier og for deres mangeartede kritikere”. At det netop er hans *politiske tænkning* der er i bogens søgelys er intellektuelt set ganske forfriskende.

BN betegner Lenins politiske tænkning – ikke som ét samlet uforanderligt, sammenhængende korpus, men “et kompleks af ofte modsætningsfyldte idéretninger udviklet i stadig dialog med foranderlige historiske kontekster”. I forlængelse heraf kan det anføres at samlebegrebet *leninisme* aldrig blev anvendt af Lenin selv eller af bolsjevikkerne, imens Lenin stod i spidsen for partiet. Det blev derimod anvendt af mensjevikkerne i begyndelsen af 1900-tallet som nedsættende betegnelse for bolsjevikkerens politiske linje. Og efter at Lenin på grund af sygdom måtte trække sig tilbage, var det Bukharin og Zinovjev der som de første i partiet anvendte begrebet og åbnede for en (iøvrigt umarxistisk) kanonisering af Lenins tænkning.

BN er opmærksom på at Lenins overvejelser om Rusland og dets fremtid er inspireret af en kritisk læsning af de første russiske marxister. Blandt Lenins forgængere omtaler BN med god grund Georgij Plekhanov, men overser Nikolaj Tjernyshevskij – selvom begges arv fik stor betydning især for den unge Lenin. Tjernyshevskijs Feuerbach-inspirerede antropologiske materialisme og visioner om russisk bondesocialisme gjorde stort indtryk på Lenin, som i barndomshjemmet havde stiftet bekendskab både med filosofisk materialisme og Hegels dia-

lektik – inden han opdagede Marx, Engels og Plekhanov.

Lenins livslange respekt for Plekhanovs teoretiske indsats er især knyttet til sidstnævntes brud med den russiske bondesocialisme og introduktion af marxisme i Rusland. Hans værker *Socialismen og den politiske kamp* samt *Om udvikling af et monistisk syn på historien* blev af Lenin set som udgangspunktet for dannelsen af det russiske socialdemokrati. Både Tjernyshevskijs og Plekhanovs navne fik af statslederen Lenin en hædersplads på den obelisk med 19 navne, som han kort efter oktoberrevolutionen fik rejst i Aleksanderhaven ved Moskvas Kreml. Mens sovjetstatens skæbne blev afgjort i en tragisk interventions- og borgerkrig, ønskede Lenin på den måde at udtrykke en respekt for de "revolutionære tænkere og ledere af kampen for de arbejdendes befrielse", hvis indsats han mente sovjetstaten byggede videre på.

I modsætning til mensjevikkernes fremtidsprognoser var Lenin mindre deterministisk. Fremtiden så han ikke som noget programmeret skema, men som et kompleks af alternative muligheder, som han vurderede at være reelle, så vidt hver af dem svarede til objektivt mulige begivenhedsforløb. Og ifølge Lenin måtte det organiserede proletariat vurdere kampens objektive retning og udnytte alle chancer og muligheder for at den optimale version sejrede.

BN fremhæver Lenins praksisorientering. Hans samfundsanalyse skulle nytte den revolutionære sag. Der lå derfor et tydeligt element af subjektivitet i emnevalg og fokus, men, anfører BN, dette "udelukkede ikke nødvendigvis objektivitet i de specifikke undersøgelser". Og da Lenin i august 1910 i forbindelse med Anden Internationales kongres var i København, afså han ekstra tid til at sidde på Det Kgl. Biblioteks læsesal og studere statistik og litteratur om dansk landbrug, især om dansk andelsbevægelse. Det gav ham afsæt til senere publikationer om Kooperation og overvejelser om det nye Ruslands landbrug.

Lenins praksisorientering havde rødder i hans verdensopfattelse. Han erkendte uvishe-

den og ensidigheden "som et betydeligt element i enhver forandrende handling og ethvert forsøg på at begribe en verden i mangeartet udvikling". Nøglen til Lenins tilgang som politisk teoretiker ser BN i en Hegel- og Marx-inspireret dialektisk tænkning, hvis rettesnor var analysen af sociale helheder i deres konkret-historiske kompleksitet, konfliktfylde og bevægelse. "Ikke som en vishedens filosofi, men som den erkendte uvisheds filosofi".

Bogens genstandsfelt er altså Lenins teoretiske indsats med henblik på implementering i Rusland. Altså en slags "anvendt forskning" uden at han derfor var pragmatiker. For Lenin havde hvert taktisk politiske problem en teoretisk dimension (modsat Stalin for hvem teoriens rolle snarere var efterrationaliserende for at retfærdiggøre ledelsens politiske beslutninger).

Hans projekt var at omdanne det russiske samfund og bidrage til organisering af det historiens subjekt, de russiske marxister fik af-dækket – den russiske arbejderklasse, og på sigt at bidrage til det revolutionære brud, som han forventede måtte komme i de mest udviklede kapitalistiske lande.

Vedrørende Lenins partiteori tager BN afstand fra den udbredte opfattelse af ham som tilhænger af en model for elitær organisation. Lenin opfattede partiet som en organisation med forankring i massepraksis og hvor partiets socialistiske bevidsthed udvikler sig i forbindelse med arbejdernes praktiske kamperfaringer. Ifølge BN leverede Lenin aldrig noget fast sæt af organisatoriske retningslinjer, og ser dette som "en følge af hans skiftende politiske analyser af revolutionens aktualitet og modsætninger i arbejderklassens relation til det kapitalistiske samfund og herunder spørgsmålet om dette samfunds bærende og legitimerende ideologi". Og partiets centrale opgave var at koncentrere socialistisk bevidsthed og strategisk udsyn og samtidig koordinere arbejdernes spredte kampe til en samlet revolutionær slagkraft.

BN berører et af nutidens politiske problemstillinger, når han pointerer, at kernen i Lenins opfattelse af relationer mellem parti, avantgarde

og masser snarere ligger “dels i kritikken af hvordan en ensidigt begrebet decentralisme ofte ender i sin egen modsætning som fordækte, uigennemskuelige magtstrukturer”, og “dels påpegningsen af et strategisk behov for at koordinere både politiske handlinger og diskussionen af politiske erfaringer...”

I forhold til vor tid anfører BN at en leninsk antikapitalistisk bevægelse ville tage vidt forskellige former. “Men dens former måtte svare nøje til analysen af både den globale kapitalisme i almindelighed og de vidt forskellige politiske kontekster og handlingsbetingelser i de enkelte ... lokale omstændigheder...”.

BN er ikke den første der påpeger at kapitalismen har vist sig mere levedygtig end Lenin og andre af hans samtidige antog. Han beskriver nutidens kapitalisme som “mere rendyrket og global end tidligere” samt at den “dominerer så universelt, at den kan være svær at få øje på”. I sine overvejelser om Lenins aktuelle relevans vælger BN blandt andet at pege på at flere forsøg på at reaktualisere marxistiske imperialismestudier (eksempelvis hos Hardt og Negri samt Callinicos) tager afsæt i centrale Lenin-konceptualiseringer”.

BN påpeger at Lenins kritik af statens funktioner under kapitalismen vedrører aktuelle tendenser. Han finder det dog som svagheder, at Lenins analyser enten opererer på almen plan eller koncentrerer sig specifikt om hans russiske samtid. Desuden mener han at Lenin heller ikke indfanger den enorme legitimitet som parlamentarisk demokrati i dag har i den brede befolkning. Samtidig fastslår BN dog at “det ikke er svært i dag at genfinde elementer af det, Lenin kritiserede ved den borgerlige parlamentarisme som en arena for en bestemt, indflydelsesrig social gruppe, der i et særligt politikersprog grundlæggende varetager det kapitalistiske systems interesser”. Og dette træk – påpeger BN – er blevet stadig mere iøjefaldende under vor tids “neoliberale vending i økonomi og politik”.

BNs facit er at Lenins analyser ikke leverer færdige aktuelle forståelser. Typisk for BNs for-

sigtige overvejelser hedder det dog, at disse forståelser “kan styrke aktuelle samfundsanalyseres sensibilitet over for systemmodsatninger og krise- og sammenbrudspotentialer”.

Med 90 siders forfattertekst kommer man vidt omkring, og som bonus serveres uddrag fra ni af Lenins væsentligste bøger og artikler fra perioden 1900 til 1923 – forskningbaserede tekster, som han producerede både i exil og som stærkt engageret leder af sovjetstaten. For kenderne af Lenins virke og forfatterskab er bogen interessant læsning, der dog næppe bringer meget nyt. Men for dem der interesserer sig for denne vigtige del af historien og Lenins politiske tænkning, er bogen glimrende.

To mangler bør nævnes. Dels at der i bibliografien ikke er fundet plads til nogle af bogens referencer. Og dels indgår der i den omfattende litteratur, som BN inddrager, ikke sovjetisk/russisk Lenin-forskning. Eksempelvis de tankevækkende, sovjetiske akademiske (bl.a. “de kritiske marxister”) og nutidige russiske værker skrevet af folk som Mikhail Lifshitz, Mikhail Gefter, Evald Iljenkov, Jevgenij Plimak, Igor Pantin, Karl Kantor og Vadim Loginov, som adskiller sig (positivt) fra den eneste russiske forsker som BN henviser til – generaloberst Dmitri Volkogonov.¹

Som bidrag til bogseriens overordnede emne om politisk tænkning kunne man også have ønsket en omtale af Lenins bud på definition af sociale klasser og hans – efter fem års sovjetmagt – “reviderede” socialismevision etc. Men naturligvis måtte BN begrænse sig, så bolden er givet videre til læserens egne fortsatte studier.

Note

1. En af nutidens anerkendte russiske forskere Oleg Khlevnyuk har beskrevet Volkogonov som “snarere politiker end historiker”, og Volkogonovs bog om Stalin, hvor også Lenin beskrives, kritiserer han for “mangelfuld kildekritik, et snævert kildegrundlag og snarere at være et publicistisk værk” <http://gefter.ru/archive/9192>

SFAH'S BESTYRELSE

Mads Bruun Pedersen, tlf.: 41 67 70 49, madsbruunpedersen@mac.com (formand)
Christian Holtet, tlf.: 81 74 00 68, christian.holtet@gmail.com
Jesper Vestermark Køber, tlf: 22 86 08 64, e-mail: jespervestermark@gmail.com
Peter T. Christensen, tlf: 23 33 55 69, e-mail: petoch@gmail.com
Kenn Schoop, tlf.: 21 64 94 32, kennschoop@mail.dk
Sarah Noes Sørensen , tlf.: 20 97 25 56, e-mail: sarah.noes@hotmail.com
Solveig Pedersen, tlf.: 29 29 60 73, e-mail: solped@youmail.dk
Steen Preisler, tlf.: 60 20 25 15, steen.preisler@hk.dk
Rasmus Knold Andersen, tlf.: 50 58 24 79 , rasmusknold@hotmail.com

REDAKTIONEN AF ARBEJDERHISTORIE

Anders Dalsager, 31151979, email: ada@sa.dk
Anette Eklund Hansen, 20160834, email: Anette.Eklund@gmail.com
Bent Gravesen, 39565174, email: gravesen.bent@gmail.com
Charlie Krautwald, +4542783031, email: charlie.krautwald@uia.no
Iben Bjørnsson, 51298591, email: ibenbjoernsson@gmail.com
Jesper Jørgensen, 35245490, email: jjo@arbejdermuseet.dk
Knud Knudsen, 98182961, kk@cgs.aau.dk
Nina Trige Andersen, 20885930, email: nina.trige.andersen@gmail.com
Thomas Wegener Friis, 65316102, email: twfriis@hist.sdu.dk
Astrid Elkjær Sørensen, 31709131, email: astrid.elkjaer.soerensen@regionh.dk

ANMELDEREDAKTIONEN

Chris Holmsted Larsen, 20341349, holmsted@ruc.dk
Cecilie Bjerre, 42426890, email: cbjerre@sdu.dk
Nils Bärenholdt, 50944557, e-mail: n.barenholdt@gmail.com
Kim Frederichsen, 21477559, email: nk375@hum.ku.dk
Torkil Sørensen, 61202844, torkildk@yahoo.com

REFEREEPANEL

Danmark

Hans Aage (RUC), Hanne Abildgaard (KB), Torkil Adersen (Danmarks Tekniske Museum), John Bertelsen (tidl. Videnscenter for Specialpædagogik), Jacob Bjerring-Hansen (Bornholms Museum), Allan Borup (KU), Claus Bryld (RUC), Peter Bugge (AU), Gerd Callesen (tidl. ABA), Lars K. Christensen (Nationalmuseet), Niels Finn Christiansen (KU), Ning de Coninck-Smith (AU), Carina Dalgas (KU), Keld Dalsgaard Larsen (Museum Silkeborg), Jens Engberg (tidl. AU), Søren Federspiel (CBS), Peter Frederiksen, Jan Friis, Carsten Frimand, Jørgen Goul Andersen (AAU), Christoffer Green-Pedersen (AU), Henning Grelle (Arbejdermuseet & ABA), Lise Lotte Hansen (RUC), Peer Henrik Hansen (Koldkrigsmuseum Langelandsfort), Olav Harsløf (RUC), Søren Hein Rasmussen (tidl. AU), Merete Ipsen (Kvindemuseet), Niels Jul Nielsen (KU), Caspar Jørgensen (KUAS), Lars Jørgensen (Tidl. RUB), René Karpantschof (KU), Hans Kirchhoff (tidl. KU), Michael Kjeldsen (RUC), Søren Kolstrup (tidl. SDU), Karl Christian Lammers (tidl. KU), Bo Lidegaard, Leif Littrup (KU), Karin Lützen (RUC), Anders Mathiesen (RUC), Flemming Mikkelsen (KU), Laila Ottesen (KU), Lykke L. Pedersen (Nationalmuseet), Hans Uwe Petersen (tidl. Arbejdermuseet & ABA), Klaus Petersen (SDU), Anna-Birte Ravn (tidl. AAU), Bente Rosenbeck (KU), Marianne Rostgaard (AAU), Mogens Rüdiger (AAU),

Steen Scheuer (SDU), Rune Stahl (KU), Erik Strange Petersen (tidl. AU), Therkel Stræde (SDU), Morten Thing (tidl. RUB), Jytte Thorndahl (Energimuseet), Anne-Lise Walsted (tidl. Arbejdernuseet & ABA), Anette Warring (RUC), Inger Wiene (Københavns Bymuseum), Poul Villaume (KU), Niels Wium Olesen (AU).

Finland

Tauno Saarela (Helsingfors universitet)

Norge

Åsmund Egge (Universitetet i Oslo), Knut Einar Eriksen (tidl. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek/Universitetet i Oslo), Sven G. Holtmark (Institutt for forsvarstudier).

Sverige

Stellan Andersson (tidl. Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek), Lars Björnin (tidl. Södertörns högskola), Drude Dahlerup (Stockholms universitet) Urban Lundberg (Instituttet för Framtidsstudier), Michael F. Scholz (Uppsala Universitet), Klas Åmark (Stockholms universitet).